

Uniwersytet Loránda Eötvösa
Wydział Filologiczny

TEZY PRACY DOKTORSKIEJ

Dziewońska-Kiss Dorota Maria

**KONCEPTUALIZACJA POJĘCIA ŻYCIE I ŚMIERĆ W JĘZYKU POLSKIM
I WĘGIERSKIM**

(w świetle materiałów ankietowych i związków frazeologicznych)

Budapeszt, 2011

Konceptualizacja pojęcia życie i śmierć w języku polskim i węgierskim (w świetle materiałów ankietowych i związków frazeologicznych)

W niniejszej pracy przez język będziemy rozumieć taki system kodowy, który jest w stanie rejestrować i przekazywać ogromną ilość informacji językowej. Można go również traktować jako archiwum kultury, ponieważ jest jej produktem, w którym utrwalone zostały doświadczenia danej społeczności językowo-kulturowej, jej koloryt narodowy, światopogląd, obyczaje, zwyczaje, system aksjologiczny itp.

Za pomocą języka człowiek kategoryzuje, konceptualizuje i wartościuje rzeczywistość obiektywną. W ten sposób powstaje mentalny obraz świata, mający swoje odzwierciedlenie w strukturach języka, a głównie w strukturach gramatycznych, syntaktycznych, tekstowych, semantycznych, leksykalnych oraz w etymologii, onomastyce, stylistyce i etykietce językowej.

W ślad za Bańcerowskim przyjmujemy, że językowy obraz świata jest podmiotową interpretacją rzeczywistości obiektywnej, która jest przekazywana z pokolenia na pokolenie i odpowiednio wzbogacana i modyfikowana. Jej rekonstrukcja pozwoli ustalić w jaki sposób człowiek interpretuje i utrwała w języku występujące w świecie zjawiska. Język nie jest izomorficznym obrazem rzeczywistości obiektywnej, jest natomiast odbiciem struktur poznawczych człowieka, tworzących jego bazę kognitywną.

Językowy obraz świata nie jest pojęciem zupełnie nieznanym w językoznawstwie. Badania nad jego rekonstrukcją są prowadzone w wielu ośrodkach naukowych świata. Badania te mają na celu odpowiedzieć na pytanie, jaki obraz rzeczywistości pozajęzykowej został zarejestrowany w języku, z jakich części się on składa, jakie informacje zawiera, jaka część wiedzy i jakie doświadczenia zostały w nim zawarte spośród tych, które dana społeczność językowa wytworzyła, które uznaje za własne i które przekazuje z pokolenia na pokolenie.

Językowy obraz świata jest tworem specyficznym dla każdej wspólnoty językowo-kulturowej. Różnica między nimi polega przede wszystkim na odmienności sposobów kategoryzacji, konceptualizacji oraz wartościowania obiektów rzeczywistych. W świetle tych uwag przekład z jednego języka na drugi nie jest zatem niczym innym, jak wzajemnym porównaniem dwu różnych językowych obrazów świata.

Warto zauważyć, że pojęcie językowego obrazu świata jest różnie interpretowane przez różnych badaczy. W niniejszej pracy przyjmujemy definicję Bańcerowskiego, według

którego: „Językowy obraz świata jest niczym innym, jak obrazem istniejącej rzeczywistości obiektywnej postrzeganej przez użytkowników języka, posiadających podobne doświadczenia i wyznających podobne wartości. Językowy obraz świata możemy także interpretować jako rodzaj wiedzy o rzeczywistości, będący zarazem jej nośnikiem. Jest to nic innego, jak mentalna mapa informacyjna człowieka, jego wewnętrzny obraz świata, który jest integralną częścią języka i może istnieć tylko w języku, ponieważ jest w nim zakodowany i utrwalony w postaci alinearnej struktury kognitywnej. Nie jest to naukowy obraz świata, lecz jego naiwny, codzienny, subiektywny obraz” (Bańcerowski 2008: 140).

Przedmiotem niniejszej rozprawy doktorskiej jest językowy obraz pojęcia **życie** i **śmierć** w języku polskim i węgierskim w świetle materiałów ankietowych i związków frazeologicznych. Głównym celem pracy jest zaś rekonstrukcja utrwalonego u aktualnych użytkowników języka obrazu pojęcia **życie** i **śmierć**, opis ich wewnętrznej taksonomii, poznanie i porównanie sposobów ich kategoryzacji i konceptualizacji.

W celu uzyskania materiałów do pracy przeprowadziliśmy badania ankietowe, w których udział wzięło 525 przypadkowo wybranych osób. Respondenci odpowiedzieli na 34 pytania (17 pytań związanych było z pojęciem **życie** i 17 z pojęciem **śmierć**). W obu przypadkach pierwsze trzy pytania dotyczyły płci, wieku oraz wykształcenia ankietowanych. Pozostałe pytania brzmiały następująco:

Czym według Pana/Pani/Ciebie jest życie?; Jakie może być życie?; Jaki jest cel w życiu?; Czy życie ma wartość i dlaczego?; Jaki jest idealny sposób życia?; Proszę wymienić najważniejsze wartości w życiu; Co przychodzi Panu/Pani/Tobie do głowy słyszac słowo życie?; Z jakich etapów składa się życie?; Jakie czasowniki łączą się ze słowem życie?; Co Pan/Pani/Ty zmienilby/-laby/-lbyś w swoim życiu?; Co według Pana/Pani/Ciebie jest potrzebne do życia?; Proszę wymienić wyrazy bliskoznaczne dla słowa życie (synonimy); Proszę wymienić wyrazy o przeciwstawnym znaczeniu dla słowa życie (antonimy); Jakie zna/znasz Pan/Pani/Ty przysłowia, związki frazeologiczne, wyrażenia, piosenki itp. ze słowem życie?; Czym jest śmierć?; Jaka może być śmierć?; Jaki jest sens śmierci?; Czy śmierć ma wartość i dlaczego?; Jaka jest idealna śmierć?; Proszę wymienić symbole śmierci; Co przychodzi Panu/Pani/Tobie do głowy słyszac słowo śmierć?; Z jakich etapów składa się śmierć?; Jakie czasowniki łączą się ze słowem śmierć?; Czy myśli/myślisz Pan/Pani/Ty o swojej śmierci i w jaki sposób?; Jak według Pana/Pani/Ciebie wygląda śmierć?; Proszę wymienić wyrazy bliskoznaczne dla słowa śmierć; Proszę wymienić wyrazy o przeciwstawnym znaczeniu dla słowa śmierć (antonimy); Jakie zna/znasz Pan/Pani/Ty przysłowia, związki frazeologiczne, wyrażenia, piosenki itp. ze słowem śmierć?

Odpowiedzi respondentów, z uwagi na ich różnorodność i ilość, zostały pogrupowane według odpowiednich profilów. Występująca przy każdym przykładzie liczba w nawiasie określa ilość otrzymanych odpowiedzi. Liczbę wskazań w procentach umieszczono w tabelach, które odzwierciedlają najczęściej powtarzające się odpowiedzi (od 10 % wzwyż).

Poza materiałem ankietowym w pracy wykorzystaliśmy także definicje zawarte w słownikach języka polskiego i węgierskiego, słowniki frazeologiczne, leksykony, zbiory przysłów oraz zasłyszane zwroty i wyrażenia.

Rozprawa doktorska składa się z siedmiu rozdziałów i uzupełniona jest zestawieniem profilów dla pojęcia **życie** i **śmierć** w języku polskim i węgierskim, zestawieniem związków frazeologicznych (z komponentem życie i śmierć), bibliografią, wykazem skrótów oraz spisem wykresów, tabel i zestawień. Do pracy załączyliśmy także wzór ankiety.

W pierwszych dwóch rozdziałach zajmujemy się konceptualizacją pojęcia **życie** u aktualnych nosicieli języka polskiego i węgierskiego.

Według węgierskich respondentów życie to *byt, jakiś proces, proces biologiczny i chemiczny, najważniejsza rzecz na świecie, droga, okres między narodzinami a śmiercią, dar od Boga, jakaś możliwość, czas*. Według ankietowanych życie powinno mieć **cel**, na przykład: *dążenie do podtrzymania gatunku. Zrównoważony, aktywny i zdrowy tryb życia* to najczęściej występująca odpowiedź na pytanie ***Jaki jest idealny sposób życia?*** Większość respondentów *miłość, rodzinę, przyjaźń, zdrowie, szczęście* oraz *stosunki międzyludzkie* uważa za najważniejsze wartości w życiu.

Polscy respondenci, podobnie do Węgrów, życie identyfikują z **działaniem**, które prowadzi do osiągnięcia jakiegoś celu. Według ankietowanych życie wtedy ma wartość **pozytywną**, kiedy jest *szczęśliwe, piękne* i *spokojne*, **negatywną** zaś, kiedy jest *trudne, złe, nudne*. Ankietowani często interpretują życie jako *dar, drogę, byt, proces, czas, rodzinę, krąg przyjaciół*. Według polskich respondentów w życiu niezbędna jest *rodzina, zabezpieczenie bytowe, uczucia, zajęcie* oraz *pomoc innym i ich zrozumienie*.

Rekonstrukcja zarejestrowanego w języku obrazu świata wskazuje na to, że wewnętrzna taksonomia pojęcia **życie** w języku polskim i węgierskim charakteryzuje się bardzo bogatymi konotacjami i tworzy wieloprofilową bazę kognitywną.

Bogactwo i różnorodność zebranego materiału wskazuje również na to, że utrwalony pod pojęciem **życie** obraz świata prawdopodobnie jest odzwierciedleniem doświadczeń człowieka, jego przynależności społecznej, wykształcenia, światopoglądów, poziomu rozwoju społeczeństwa itp.

W kolejnych dwóch rozdziałach analizujemy pojęcie **śmierć**. Z zebranego materiału

wynika, że zarówno język polski jak i język węgierski dysponują dużą liczbą związków frazeologicznych, metafor, symboli, sentencji itp. z komponentem śmierć. W związku z tym, że wyrażenia te rejestrują w sobie doświadczenia kulturowe, informacje na temat przynależności społecznej i religijnej, fragmenty z życia codziennego człowieka itp., to często były one wykorzystywane w podawanych przez respondentów odpowiedziach.

W rozdziale piątym prezentujemy porównanie pojęcia **życie** w języku polskim i węgierskim. W porównywanych przez nas językach respondenci silnie akcentowali metaforę **ŻYCIE TO POJEMNIK**, który posiada, np.: wagę (*ciężkie życie, lekkie życie*) i wymiary (*krótkie życie, długie życie*). **POJEMNIK** ten służy do przechowywania, na przykład uczuć: *życie pełne radości, życie pełne bólu* itp.

W niektórych metaforycznych wyrażeniach życie konceptualizowane jest jako **POTRAWA** pełna smaków: *słodkie życie, gorzkie życie*, zapachów: *śmierdzące życie*. Często życie interpretowane jest jako **WARTOŚCIOWY PRZEDMIOT**: *pieniądze albo życie* lub jako bardzo kruchy przedmiot, np.: *kruche życie*. Życie konceptualizowane jest także jako **ŚRODEK PŁATNICZY**, np.: *zapłacić życiem*. Życie postrzegane jest również jak **COŚ CENNEGO**, o co warto walczyć: *walka na śmierć i życie, walka o życie*.

Polscy i węgierscy respondenci życie porównują także do **TEATRU, FILMU, OCEANU**. Wśród polskich ankietowanych znaleźli się i tacy, którzy życie kojarzą z **MUZYKĄ**.

W obu językach życie w **KATEGORII AKSJOLOGICZNEJ** w pierwszej kolejności konceptualizowane jest jako *najważniejsza wartość*. W **KATEGORII ONTOLOGICZNEJ** życie występuje jako *byt, istnienie, egzystencja, ewolucja*. **KATEGORIA SPOŁECZNA** odzwierciedla życie jako *pole działania, dobry stosunek do życia, świata i samego siebie* oraz *dążenie do podtrzymania gatunku, samorealizacji i rozwoju*. W **KATEGORII ETYCZNEJ** życie to *rozwój* zarówno *umysłowy*, jak i *duchowy*. W ramach **KATEGORII BIOLOGICZNEJ** życie postrzegane jest jako *natura, podtrzymanie gatunku, aktywność organizmu, stan ludzkiego organizmu* itp. *Dekalog, wiara, dar Boży* itp. to konceptualizacja życia w **KATEGORII RELIGIJNEJ**.

Wśród uzyskanych odpowiedzi otrzymaliśmy i takie, w których pojęcie **życie** nacechowane jest negatywnie, na przykład w języku węgierskim – *życie jest gównem, my jesteśmy wróblami na nim; kurewsko gówniane życie*, w języku polskim – *życie jest jak papier toaletowy – długie, szare i do dupy; Och, życie! Gdybyś miało dupę, to bym ci ją skopała!*

W następnym rozdziale zajmujemy się porównaniem pojęcia **śmierć** w obu językach. Wyniki badań wskazują na to, że respondenci często śmierć utożsamiają z *podróżą, wędrówką, przejściem do lepszego świata, przejściem gdzieś, przejściem dalej* itp.

Takie przykłady jak: *śmierć to sen, śmierć jest odpoczynkiem, śmierć to droga, śmierć jest nową możliwością itp.* odzwierciedlają kolejne metaforyczne ujęcia śmierci.

Duży odsetek respondentów przypisuje śmierci wartość **religijną** (*bo daje nadzieję na zbawienie i życie wieczne, umożliwia spotkanie z Bogiem itp.*), **duchową** (*śmierć skłania do refleksji, śmierć przygotowuje do przeciwności losu itp.*), **etyczną** (*śmierć jest sprawiedliwa itp.*), **materialną** (*spadek itp.*), **ideologiczną** (*oddanie życia w imię czegoś itp.*), **dydaktyczną** (*uczy doceniać życie i tych, którzy odeszli itp.*).

W obu językach śmierć w **KATEGORII AKSJOLOGICZNEJ** wartościowana jest zarówno *pozytywnie*, jak i *negatywnie*. W **KATEGORII ONTOLOGICZNEJ** śmierć identyfikowana jest jako *podstawa ewolucji, naturalny proces, łańcuch troficzny*. W ramach **KATEGORII SPOŁECZNEJ** śmierć postrzegana jest jako *punkt odniesienia, granica*. W **KATEGORII ETYCZNEJ** śmierć charakteryzowana jest jako *zjawisko, dzięki któremu nabieramy doświadczenia, przewartościowujemy świat i życie*, natomiast w **KATEGORII BIOLOGICZNEJ** jako *naturalny proces w przyrodzie*. Śmierć w **KATEGORII RELIGIJNEJ** pojmowana jest jako *wstąpienie do nieba, piekła, spotkanie z Bogiem i z najbliższymi, którzy odeszli*.

Ostatni rozdział dotyczy zjawiska personifikacji i animizacji pojęcia **życie i śmierć** w porównywanych językach. Na podstawie przykładów można stwierdzić, że w obu językach, w pierwszej kolejności, śmierć konceptualizowana jest jako **CZŁOWIEK**, na przykład: **KOSIARZ** (*śmierć kosi*), **SPRAWIEDLIWY SĘDZIA** (*przed śmiercią wszyscy są równi*), **WRÓG** (*walczyć ze śmiercią*), **AGRESOR/NAJEŹDŹCA** (*śmierć zabija*), **GOŚĆ** (*śmierci bym się wcześniej spodziewał niż ciebie*), **RABUŚ** (*śmierć nie pyta tylko zabiera*), **ISTOTA ŻYWA** (*wyrwać się ze szponów śmierci*).

Życie natomiast utożsamiane jest z **CZŁOWIEKIEM**, z którym się żegnamy (*żegnać się z życiem*), który może być miły (*jeśli życie będzie łaskawe/miłe*), od którego wiele się można nauczyć (*życie jest najlepszym nauczycielem*). **CZŁOWIEK** ten jest jasnowidzem, wie co nastąpi: *jakie życie taka śmierć, życie pokaże itp.* Na podstawie takich wyrażen jak *życie daje się komuś we znaki; życie nie rozpieszcza* możemy wnioskować, że życie to **WRÓG**.

W obu językach życie konceptualizowane jest także jako **ISTOTA ŻYWA**, która znajduje się w ciągłym ruchu, np.: *życie leci, biegnie, płynie itp.*

Analiza materiału wykazała, że na bazę kognitywną badanych przez nas pojęć składa się wiele profilów i różnorodnych konceptualizacji. Można także stwierdzić, że respondenci pojęcie **życie i śmierć** interpretują polikategorialnie, według następujących kategorii: **ONTOLOGICZNEJ, AKSJOLOGICZNEJ, ETYCZNEJ, SPOŁECZNEJ, BIOLOGICZNEJ** i

RELIGIJNEJ. Należy także dodać, że nosiciele języka pojęcie **życie** i **śmierć** określają w różny sposób. Interpretacja ta znacznie odbiega od definicji słownikowych oraz sformułowań naukowych.

W niniejszej pracy na podstawie analizy pojęcia **życie** i **śmierć** dążyliśmy do przedstawienia, w jaki sposób polscy i węgierscy użytkownicy języka kategoryzują, konceptualizują i wartościują otaczającą ich rzeczywistość obiektywną.

Publikacje

1. **Állatnevek és állati testrészek a lengyel és magyar nyelvi minősítésben.** In: Bárdosi Vilmos (szerk.) 2010: Világkép a nyelvben és a nyelvhasználatban. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 69-76.
2. **Az élet fogalma a világ magyar nyelvi képében kérdőíves anyag alapján** <http://www.filologia.hu/tanulmanyok/az-elet-fogalma-a-vilag-magyar-nyelvi-kepeben-kerdoives-anyag-alapjan/minden-oldal.html>
3. **Tyle, co kot naplakał, czyli krótkich zdań kilka na temat językowego obrazu kota w polskiej i węgierskiej frazeologii.** In: StSl Hung. 55 (2010), 239-246.
4. **A nyelvi világkép fogalmának szerepe a glottodidaktikában** (lengyel és magyar nyelvű anyagok alapján). In: 2010, 1-2: Studia Slavica Savariensia, 161-171.
5. **A szem fogalmának nyelvi képe a lengyel frazeológiai kapcsolatokban és közmondásokban** <http://www.filologia.hu/tanulmanyok/a-szem-fogalmanak-nyelvi-kepe-a-lengyel-frazeologiai-kapcsolatokban-es-kozmondasokban/minden-oldal.html>
6. **Konceptualizacja pojęcia życie w języku polskim w świetle materiałów ankietowych.** In: StSl Hung. 56 (2011), 59-80.
7. **Néhány megjegyzés a frazeológia szerepéről a világ nyelvi képének rekonstruálásában** (magyar és lengyel anyag alapján). Bárdosi Vilmos (szerk.) 2011: Tegnap filológiánk mai szemmel. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 71-77.
8. **Az élet fogalmának nyelvi képe a magyar és lengyel nyelvben** (kérdőíves anyag alapján). (megjelenés alatt: In: Kultúra és nyelv, kulturális nyelvészet – Új nézőpontok a magyar nyelv leírásában 3.)
9. **A halál perszifikációja és animizációja a magyar és a lengyel nyelvben** (megjelenés alatt In: Bárdosi Vilmos (szerk.) A szótól a szövegig)

10. **A szem fogalmának nyelvi képe a lengyel és a magyar frazeológiai kapcsolatokban és közmondásokban (megjelenés alatt)**
11. **A szem fogalma az angol, a lengyel, a magyar, az olasz és az orosz nyelv frazeológiai kapcsolatainak tükrében (megjelenés alatt In: www.filologia.hu)**